ԴԱՐԵՐ ԱՌԱՋ

Դարեր առաջ վանքի մը մէջ ապրեցայ ես·
Ու զալկահար խունկէ ձեռքերս աղօթեցին
Որ աչքերուս վրան իջնէր ցօղը լոյսին·
Ոսկին անոր տեղար հոգւոյս մէջ դաղտնապէս:

Սեւեռեցայ մառախլապատ դիշերներով
Հայրենավառ արդարութեան արեդակին,
Ըզդալով միշտ որ չունչիս տակ պիտի ծաղկին
Քարերը սուրբ դիս յաւիտեան բանտարկելով:

Ասոր համար ծարաւ մը կայ չըյագեցած
Աչխարհամերժ առանձնութեան մը, որուն դեռ
Կ'անցնին օրերս խորհուրդովը ծանրաբեռ,

Ու կը թըւի թէ տակաւին այսօր իսկ թաց
Են իմ աչքերս հեռաւոր լոյսին ցօղէն,
Ու վանքին ալ խունկերը միշտ հոգիս կ'այրեն···:

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ

ՎԵՆԵՏԻԿ

(Շար· տե՛ս «Բազմավէպ» 1945, էջ 5)

ԳԼՈՒԽ Բ·

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐԸ

Սկզբնաւորութիւն տոժական պատիւին եւ անոր իրաւունքները: – Տոժական իշխանութեան դէմ շարժումներ: – Բարձումը եւ կրկին հաստատութիւնը: – Լոնգոբարտացիներու արշաւանքը եւ կրած պարտութիւնը Փրանկներու միջոցաւորդութեամբ: – Ժողովրդական երկու կուսակցութիւններ Վենետկեան նորանորդութեամբ: – Ժողովրդական երկու կուսակցութիւններ Վենետկեան կազմ Հասարակապետութեան մէջ: – Վենետիկցիներու առաջին յաղթանակը Փրանկներու վրայ: – Անենլոյ Փարդէչիփացիոյ տոժին կատարած վերանորոգչական մեծ դերը: – Ս· Մարկոսի մարմնոյն փոխադրութեան պատմութիւնը: – Տոժական պալատի եւ Ս· Մարկոսի տաճարին կառուցումը: – Վենետկեան հարստութիւնը՝ արդիւնք իր առեւտրին: – Հունգարներու արշաւանքը Վենետիկի վրայ եւ չարաչար պարտութիւնը: – Վենետիկ՝ Պետրոս Բ· Որսէոլոյի օրով:

Վենետկեան լճակներուն բնակիչները՝ ի սկզբան կախում ունէին իւրաքանչիւրը իրենց ծննդավայր քաղաքներէն, ուսկից եկեր գաղթեր էին, եւ ուր կը յուսային նորէն դառնալ, երբ բարբարոսաց արշաւանքները դադրէին, ինչպէս ըրին ոմանք: Սակայն այդ յոյսը բոլորովին ի դերեւ ելաւ, երբ Լոնգոբարտացիք եկան վերջնականապէս քանդեցին Ցամաքային Վենետկոյ բոլոր մայր քաղաքները, եւ խզուեցաւ ի սպառ այն կապը՝ որ կը միացնէր տակաւին կղզիները, դաղթականները ցամաքի քաղաքներուն հետ· որով ստիպուեցան իրենց յատուկ վարչաձեւ մը ստեղծել, նախ բդեաշխներ, ինչպէս ըրին Փատուացիք առաջին անգամ Ռիալդոյի կղզիին վրայ, եւ յետոյ ծովային տրիբուններ ընտրել իրենց ժողովներով, իբր 466ի ժամանակները, եւ այս կերպով յիշեալ կղզիները տեսակ մը ընկերակցութիւն կազմեցին, որ Վենետկեան ինքնիշխանութեան նախափորձը եղաւ:

Սակայն այդ տրիբունները բաւական չեղան սէր եւ միութիւն հաստատելու այլեւայլ կղզիներու բնակիչներուն մէջ, որոնք զանազան ծագումներէ սերած, զանազան տեղերէ հաւաքուած եւ զանազան պայմաններու մէջ ապրած, եւ մանաւանդ իրենց շահերուն մերձցումով, ինչպէս նաեւ բնաւորութեանց եւ սովորութեանց տարբերութեամբ՝ ոչ միայն անկարող եղան համերաշխութիւն մը գոյացնել մէջերնին, այլ նաեւ բուռն անհամաձայնութեանց եւ գժտութեանց առիթ տուին, որոնց իբր անհրաժեշտ դարման կը նկատուէր

միակ կառավարութիւն մը կեդրոնական՝ որով կարելի ըլլար միացընել բոլոր հողինները։ Սոյն նպատակով դումարուեցաւ Հերակլիայի մէջ ընդհանուր ժողով մը Գրատոյի Քրիստափոր պատրիարքին նախագահութեամբ, ուր ներկայ էին բոլոր կղզիներու տրիբունները եւ աւագանին, որոնք համաձայնութեամբ որոշեցին ընտրել միակ դլուխ մը՝ դուքս անունով (յետոյ վենետիկեան դաւառաբարբառով կոչուած տոճէ), որ պիտի կառավարէր վենետիկեան պետութիւնը՝ խորհրդակցութեամբ եւ աջակցութեամբ տրիբուններուն։ Եւ որպէս զի դուքսին կամ տոժին վարչութեամբ ո՛ եւ է զեղծում առաջ չդար ազատութեան, յատուկ դաշնագիր մը կազմուեցաւ, որ ժամանակով տոժական խոստում (promissione ducale) կոչուեցաւ, եւ որով կը ճշտուէին տոժին իշխանութեան սահմանները։ — Տոժին իրաւունքներն էին, դումարել քաղաքացիներուն ընդհանուր ժողովը, որուն կը նախագահէր ինքը՝ պատրիարքին, եպիսկոպոսներուն եւ դատաւորներուն հետ. ինքն էր՝ որ կ՚ընտրէր աւագ պաշտօնեաները (magistrati), զորոնք կրնար ի հարկին պաշտօնանկ ընել եւ պատժել. ինքն էր՝ որ օտար իշխաններուն հետ կը բանակցէր քաղաքական խնդիրներու մասին, սակայն անկարող էր՝ առանց ժողովրդեան հաւանութեան՝ դաշնակցութիւններ ընել անոնց հետ, պատերազմ հրատարակել, հաշտութիւն կնքել, եւն։ Եկեղեցական խնդիրներու մէջ մեծ էր անոր հեղինակութիւնը, ինչպէս եպիսկոպոսներու եւ արքաներու ընտրութեան մէջ, եւն։ Եւ որպէս զի կարենար՝ իր բարձր աստիճանին համեմատ՝ պատշաճօրէն եւ վայելչօրէն ապրիլ, յատկացուեցան իրեն կալուածներ, երկիրներ, անտառներ, եւն, եւ թոյլ տրուեցաւ նոյն իսկ առուտուրով պարապիլ՝ նախկին ժամանակներուն մէջ։

Երբ համաձայնութեամբ սահմանուեցաւ տոժի մը ընտրութիւնը, Հերակլիայի մեծ հրապարակին մէջ դումարուեցան բոլոր կղզիներուն տրիբունները եւ ներկայացուցիչները, եւ յետ կատարելու պատշաճ եւ վայելուչ կրօնական արարողութիւնները եւ պաշտամունքը, տրիբուններուն եւ իշխանաւոր քաղաքացիներուն քուէներու մեծամասնութեամբ առաջին տոժ ընտրուեցաւ Պօղոս Անափեստոս (Paolo կամ Paoluccio Anafesto), 697 թուականին, զոր բոլոր ժողովուրդը ընդունեցաւ եւ հաստատեց։ Այդ ընտրութիւնը իսկոյն հաղորդուեցաւ բոլոր արքունիքներուն, սկսեալ Հռովմէն մինչեւ Բիւզանդիոն, եւ յատկապէս Իտալիոյ թագաւորներուն եւ Արեւմուտքի կայսրներուն, որոնք հռովմէական կայսրութիւնը կը ներկայացընէին եւ կը տիրէին մերձակայ ցամաքին՝ գլխաւոր քաղաքներուն, եւ մանաւանդ Հռաւեննայի եւ վերին Իտալիոյ իշխող Լոնգոբարտացիներուն, որոնց Զուիդպրանտ (Zuitprando) թագաւորին հետ դաշնագիր մը կնքեցին Վենետիկցիները, տոժին իշխանութեան սահմանները գծելով որոշակի, ո՛ եւ է բռնաբարումի կամ դժտութեան տեղի չտալու համար։ Եւ այսպէս, Վենետիկի պետութիւնը, առաջին

օրէն իսկ, նուրբ եւ հեռատես դիւանագիտութեամբ մը, յաջողեցաւ ձեռք ձգել իր ազատ անկախութիւնը, լոկ անուանական հպատակութեան կամ աւելի յարգանքի մը երեւոյթին տակ, վայելելու համար թեան մեծագոյն մենաշնորհներ եւ դիւրութիւններ, նոյն իսկ պաշտպանուելու համար մենաշնորհներ եւ դիւրութիւններ, նոյն իսկ պաշտպանուելու համար։

Սակայն, ցաւալի է ըսել, որ նորահաստատ պետութեան մէջ երկար չտեւեց այնքան յուսացուած ու երազուած խաղաղութիւնը։ Մէկ կողմէն՝ իշխանական ու ազնուական ընտանիքները, տոժոհ տոժին եւ իրենցերուն բռնած խիստ եւ բռնապետական ընթացքէն, որով իրենց ազատութիւնը եւ իրաւունքները բռնաբարուած կը նկատէին, եւ միւս կողմէն՝ Հերակլիոյ մրցակից եւ նախանձորդ Եղոլոյի կամ Էկուիլիոյ քաղաքին բնակիչները, առիթներ կը ստեղծէին տոժին իշխանութեան դիմադրելու եւ ըմբոստանալու, որով ներքուստ եւ արտաքուստ բուռն պայքար մը կը մղուէր վարչութեան դէմ, զոր թէեւ ի սկզբան կրցաւ զսպել զինուորական ուժով, սակայն ի վերջոյ Եկուիլիացիք՝ Մալամոքի բնակիչներուն եւ զինուորական ուժին օգնութեամբ զօրացած, յարձակեցան Հերակլիայի վերայ, տիրեցին, այրեցին եւ սպաննեցին տոժը եւ իրենները 715–716ին։ Այդ յուզումներուն եւ շփոթութիւններուն ժամանակ, երբ ամէն բան վեր վար եղած ու քանդուելու վրայ էր, միակ անձը՝ որ կրնար զսպել կուսակցութիւնները եւ հաշտեցնել զրգռուած ոգիները, Մարկեղոս զօրապետն էր, Տեգալլիանոյ (Tegalliano) կոչուած, զօրեղ եւ բուռն անձ մը, որ դլուխ կարգուելով (717ին) եւ իր ձեռքին մէջ միացուցած քաղաքական եւ զինուորական իշխանութիւնները, կրցաւ խաղաղել հայրենիքը։ Հաղիւ մեռաւ սա, կրկին վրդովեցաւ միջավայրը, կիրքերը փոթորկեցան, ատելութեան եւ նախանձի հրդեհ մ՚է որ բռնկեցաւ նորէն, աւելի բուռն եւ սաստիկ, որուն զոհ դնաց հաւանօրէն նոյն ժամանակի տոժը՝ Որսոյ Հիւպատոս, որ՝ հակառակ ժողովրդական բազմաթիւ կուսակցութեան մը՝ ձեռնտու եղաւ բիւզանդական կայսրութեան, որ կրցաւ նորէն դրաւել Հռաւեննան Լոնգոբարտացիներուն ձեռքէն։ Այս պարագաներուն մէջ է՝ որ տոժական իշխանութիւնը դադրեցաւ առ ժամն, եւ զուտ զինուորական իշխանութիւն մը կամ զօրապետներ դրուեցան Հասարակապետութեան գլուխ, որոնց պաշտօնը տարի մը կը տեւէր։ Հաղիւ հինգ տարի տեւեց սոյն վարչաձեւը (737–742), եւ ապա նոր հակայեղափոխութիւն մը պայթեցաւ, որ ուզեց վերահաստատել տոժական իշխանութիւնը, անոր գլուխ դնելով վերոյիշեալ Որսոյ Հիւպատոսին որդին՝ Թէոդատոյ Որսոյ, որ արդէն տարի մը զինուորական պետ եղած էր։

Նոր տոժին գլխաւոր հոգն ու արդիւնքն եղաւ, թողուլ Հերակլիա քաղաքը՝ որ այնքան յուզումներու եւ անկարգութեանց պատճառ եղած էր, եւ տանիլ տոժական աթոռը Մալամոքի մէջ հաստատ եղած էր,

402.71
ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ Гос. Библиотека ՀՍՍՌ-Արմ ССР им. А. Мясникяна Ա. ՄԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
digitised by A.R.A.R.@

տատել, լճակին աւելի հարաւային ծովափին վրայ, որ աւելի յարմար ու նպաստաւոր էր նաւարկութեան եւ առուտուրի: Արդէն Վենետիկցիները սկսեր էին ժամանակէ մ'ի վեր վաճառականական առընչութիւններ հաստատել, ոչ միայն Իտալիոյ ծովեզերեայ քաղաքներուն եւ Արեւելքի հետ, այլ մինչեւ իսկ Ափրիկէի Սարակինոսներուն հետ, որոնց կը տանէին Իտալիոյ եւ Յունաստանի բերքերը եւ արտադրութիւնները:

Այս շրջանին, զօրանալով Լոնգոբարտացիները իրենց Աստոլֆոյ իշխանին պետութեան ներքեւ, եւ օգտուելով բիւզանդացիներու տկարութենէն՝ նորէն դրաւեցին Հռաւեննան, եւ դիմացնին չդտնելով ո՛եւ է արգելք կամ դիմադիր ուժ մը, սկսան իրենց վայրագ ասպատակութիւնները եւ հասան մինչեւ Հռովմի դռները: Քահանայապետները — Գրիգոր Բ (715–731) եւ Գրիգոր Գ (731–741), — սարսափած անոնց արշաւանքէն, եւ անյոյս բիւզանդական կայսրութենէն, իրենց աչքը դարձուցին դէպի Փրանկները, որոնց իշխանը Կարոլոս Մարթել (Ուռն), 732ին Սպանիայէն դէպի Գաղղիոյ սահմանները ասպատակող Սարակինոսները ջախջախեր եւ դուրս վտարեր էր իր երկրէն՝ Փուաղիէի (Poitiers) դաշտերուն մէջ, Քրիստոնէութեան փրկիչ եւ ազատարար հռչակուելով: Սոյն պանծալի յաղթանակը ոգեւորեց անոր որդին՝ Պեպինոս Կարճահասակը, որ հօրը օրինակէն վառուած՝ շարք մը դեղեցիկ յաղթութիւններ տարաւ թշնամիներուն վրայ, որոնք ինկան տապալեցան անոր զէնքերուն առջեւ, Ակուիտանացիք, Մաւրիտանացիք, Սաքսոններ, եւն: Ասով խրախուսուած Ստեփանոս Բ Քահանայապետը, սիրտ ըրաւ Նոյեմբեր ամսուն՝ նոյն իսկ իր թշնամիներուն մէջէն անցնելով՝ կըտրել ձիւնապատ Ալպեսները եւ երթալ գտնել Պեպինոսը, զինքը թագաւոր օծել եւ անոր օգնութիւնը խնդրել:

Պեպինոս Իտալիա հասաւ 754 տարւոյն աշնան, յաղթեց Լոնգոբարտացիներուն, հեռացուց ղիրենք Հռովմի սահմաններէն, ստիպեց որ Քահանայապետին յանձնեն Հռաւեննա քաղաքը իր շրջաններով, եւ տարեկան տուրք մը պահանջելով անոնցմէ, իր հայրենիքը դարձաւ: Սակայն Լոնգոբարտացիները հանդարտ չկեցան. Աստոլֆի յաջորդը՝ Դէզիդերիոյ, հազիւ գահ բարձրացած, գլուխ անցնելով իր վայրագ հրոսակներուն, արշաւեց դարձեալ Հռովմի վրայ, ուզելով տարածել իր տիրապետութիւնը բովանդակ Իտալիոյ վրայ, որուն դէմ միակ ուժը եւ խոչընդակն էր Հռովմի Քահանայապետը: Ադրիանոս Ա. իրեն նախորդներուն պէս, դիմեց Փրանկներու Թագաւորին, (այն ժամանակ Մեծն Կարոլոս) որ փութաց ահագին բանակով անցնիլ Ալպեսները, եւ մի անգամ ընդ միշտ ջնջել անհետացնել Իտալիայէն Լոնգոբարտական պետութիւնը, որ մնայուն վտանգ մ'էր Եւրոպայի խաղաղութեան: Եւ իրօք յաջողեցաւ ան իր այս յանդուգն եւ խիզախ ծրագրին մէջ: Փրանկ անհամար, քաջ եւ լաւ զինուած բանակները յարձակեցան, պաշարեցին, սոսկալի ջարդ մը տուին Լոնգոբարտ գունդերուն, ուսկից ահագին ժըխոր մը եւ իրարանցում մ'առաջ եկաւ, եւ մնացածները՝ կիսամեռ եւ վիրաւոր խոյս տուին՝ ցրուեցան հոս հոն, որոնց թագաւորը հազիւ կրցաւ մազապուր պրծիլ՝ իրեն քանի մը հաւատարիմներով՝ ապաստանիլ եւ ամրանալ Փաւիա քաղաքին մէջ, ուր հասաւ Մեծն Կարոլոս, պաշարեց Փաւիան, որ սովով եւ ժանտախտով ճարակուած՝ անձնատուր եղաւ. թագաւորը գերի բռնուեցաւ եւ տարուեցաւ Գաղղիա, ուր Կորվէի մենաստանին մէջ մեռաւ: Եւ այսպէս վերջացաւ Լոնգոբարտացիներուն պետութիւնը Իտալիայէն, 206 տարի տիրապետութենէ վերջը (568–774):

Սոյն աղետալի դէպքերը, եւ մանաւանդ Փրանկ թագաւորներուն դիւցազնական արարքները, ամենամեծ տպաւորութիւն գործեցին Վենետիկի թէ՛ բնակիչներուն եւ թէ՛ վարիչ անձինքներուն վրայ: Ժողովուրդը երկու կուսակցութիւններու բաժնուած էր. մին՝ աւելի հակամէտ էր Արեւելքի եւ յոյն կայսրութեան, անցեալ աւանդութիւններու հաւատարիմ ու առեւտրական շահերու ձկտումով. իսկ միւսը՝ Արեւմուտքի մէջ եւ ցամաքի վրայ իր ընկերական եւ վաճառականական առնչութիւնները դեռ աւելի զարգացնելու համար՝ հակամէտ էր Փրանկներուն: Ասկէ ծագեցան նոր գաղութիներ, յուզումներ (ընդհարումներ, բախումներ) եւ սպանութիւններ տոժերու: Փրանկ կուսակցութեան կը պատկանէին Որելերիոյ տոժը (ընտրուած 804ին), եւ Գրատոյի պատրիարքը եւ հաւանօրէն մեծ մաս մը իշխանաւորներուն եւ աւագանիին. իսկ հասարակ ժողովուրդը հակամէտ էր աւելի Բիւզանդիոնի: Մեծին Կարոլոսի յաղթանակները եւ դիւցազնական արարքները, ինչպէս նաեւ անոր իբր հռովմէական կայսր հանդիսաւոր օծումը եւ թագադրութիւնը Քահանայապետէն՝ հմայեց ու խանդավառեց Վենետկոյ լճակին բնակիչները, այնպէս որ տոժը անձամբ գնաց շնորհաւորելու եւ իր պետութեան յարգանքը ընծայելու անոր: Յունական կուսակցութիւնը սակայն, ստիպուած առ ժամն լռելու եւ հանդարտիկ մնալու, գաղտնապէս կը հասցնէր իր ձայնը եւ բողոքը մինչեւ բիւզանդական արքունիքը, ամբաստանելով Գաղղիան իբր հեղինակ այս բոլոր յուզումներուն: Ասոր վրայ Նիկեփոր, այն ժամանակի Բիւզանդիոնի կայսրը, ահագին նաւատորմիղ մը ղրկեց Ադրիականի մէջ, որով սիրտ առած յունական կուսակցութիւնը, ըմբոստացաւ եւ ընդվզեց նոյն իսկ կառավարութեան դէմ: Սակայն երբ բիւզանդական նաւատորմիղին սպայապետը, յետ ընդունայն ճիգեր եւ ցոյցեր ընելու, ետ կանչեց իր ծովային զօրութիւնը, այն ժամանակ Փրանկ կուսակցութիւնը՝ իր Որելերիոյ տոժին հետ՝ դիմեց Մեծին Կարոլոսի որդւոյն Պեպինոսի, որ փոխանակ իրեն հօրը՝ Իտալիոյ թագաւոր օծուեր էր, հասաւ ջախջախելու յոյն կուսակցութիւնը եւ անոր հետ չքացնելու ժողովրդեան ոամկավար ձկտումները, եւ ամրացնելու տոժին դիրքը, զայն բացարձակ տէր եւ իշխան ճանչնալով բոլոր

digitised by A.R.A.R.@

կղզիներուն։ Որելերիոյ՝ սոնքացած իր անծայր իշխանասիրութեամբ դառնացուց բոլոր ոգիները, այնպէս որ իր ամէնէն ջերմ եւ հաւատարիմ կուսակիցներն անգամ զզուած անկէ, միացան անոր ոխերիմ ժողովրդականներուն հետ, կ'եպերէին անոր ծայրայեղ փառասիրութիւնը եւ ստորնութիւնը, մինչեւ իսկ կը սպառնային գահընկէց ընել զինքը։ Այս տեսնելով Պելինոս եւ վախնալով ձեռքէն հանել իր տիրապետութիւնը կղզիներուն վրայ, եւ չուզելով Ցոյներու ձեռքը թողուլ այնպիսի հզօր եւ իրեն կարեւոր նեցուկ մը Իտալիոյ մէջ, բազմաթիւ նաւերու տորմիղով մը եկաւ դէպի լճակները։

Պելինոսի նաւատորմիղին հասնելու լուրը ահուդողի մատնեց լճակին բոլոր բնակիչները, մանաւանդ Մալամոքի կեդրոնական վարչութիւնը, որ ընդհանուր զօրապետ կարգեց Անճելոյ Փարդէչիփացիոյ, քաջ, խոհեմ եւ հայրենասէր ազնուականը, որուն կարգադրութեամբ անմիջապէս բոլոր կիները, ծերերը եւ մանուկները Ռիալդոյ փոխադրուեցան ուր աւելի ապահով եւ պատսպարուած էին թշնամիին յարձակումներէն։ Բոլոր երիտասարդութիւնը եւ առոյգ մարդիկը զինուեցան, մեծ ու փոքր նաւեր սպառազինուած ճակատեցան քաղաքին առջեւ՝ պաշտպանելու գլխաւոր անցքը, ուսկից կը բնային թշնամի նաւերը մտնել լճակին մէջ։ Պելինոսի նաւատորմիղը եւ բանակը գացին նախ Հերակլիա եւ Եղոլոյ քաղաքներուն տիրեցին եւ այրեցին, նոյն թշուառ բախտին մատնուեցան միւս հարաւային ծովափները, ինչպէս նաեւ Փոյի եւ Ատիճէի գետաբերաններուն վրայ գտնուած քաղաքները, սրոյ եւ հրոյ ճարակ եղան Փոսսոնէ, Կաւարդերէ, Լորէոյ, Բրոնդոլոյ եւ Քիոճճիա, որոնց բնակիչները փախան ապաստանեցան Ռիալդոյ կղզիին մէջ։ Ցետոյ տիրանալով նաւահանգիստներուն, կը փորձէին անցնիլ նաեւ Ալբիոլայի անցքը, ներկայ Պելլեսարինայի ծովափին մօտ, որ այնքան խոր էր, ուսկից կրնային անցնիլ Փրանկ նաւերը։ Հոն դարանած կը սպասէին վենետկեան երագ եւ թեթեւաշարժ նաւերը, որոնք արդէն յիշեալ ջրանցքին մէջ բազմաթիւ բեռնաբարձ նաւեր սուզած՝ ցիցերով եւ ստուար քարերով անցքը խափաներ էին։ Երբ Պելինոս՝ ուռած փքացած իր նախկին թեթեւ յաղթութիւններով՝ հրամայեց որ ներս խուժեն իր նաւերը՝ Վենետիկցիները յարձակեցան անոնց վրայ· այդ պահուն ջուրերը նուազեր էին՝ որով փրանկ վիթխարի եւ ծանր նաւերը անկարող ըլլալով ո՛չ յառաջելու եւ ո՛չ ետ քաշուելու, Վենետիկցիները՝ ցամաքէն ու ծովէն՝ այնպիսի սոսկալի ջարդ մը տուին ու նախճիր մը գործեցին փրանկ զօրքերուն, որ Պելինոս լքուած և յուսահատած ստիպուեցաւ հաշտութիւն կնքել ու քաշուիլ, ճանչնալով Վենետիկի առուտուրի իրաւունքները, անոնց դարձնելով իր գրաւած երկիրները, պահանջելով միայն անոնցմէ տարեկան գումար մը (ոչ թէ իրը հարկ կամ տուրք), այլ իրը փոխարինում մը՝ անոնց տրուած վաճառականական առանձնաշնորհութեանց համար (franchigie) իտալական երկիրներուն մէջ։

Սոյն առաջին յաղթութիւնը՝ հզօր եւ կազմակերպուած բանակի մը դէմ, խանդավառեց բոլոր Վենետիկցիները եւ անոր ապագայ փայլուն ճակատագրին բարի գուշակութիւն մ'եղաւ։ Ժողովուրդը՝ միաձոյլ միասիրտ՝ գահազուրկ ըրաւ եւ դուրս վտարեց մատնիչ Որելերիոյ տոժը, եւ անոր տեղ տոժական գահին վրայ բարձրացուց 811ին Անճելոյ Փարդէչիփացիոն, որուն կը պարտէր մեծ մասամբ Պելինոսի դէմ մղուած պատերազմին փայլուն ելքը։ Նոր-ընտիր տոժը բարեկամական առընչութիւններ հաստատեց Մեծին Կարոլոսի հետ, որ իր մէկ դաշնադրին մէջ (813ին) Բիւզանդացի Միքայէլ եւ անոր յաջորդ Լեւոն կայսրներուն հետ, կը հրաժարէր լիովին իր պահանջներէն Վենետկեան կղզիներուն վրայ, եւ յատուկ հրովարտակով մը առ տոժը՝ կը հաստատէր Վենետիկցիներու ձեռք բերած նախկին առանձնաշնորհութիւնները եւ իտալական պետութեան մէջ անոնց ունեցած երկիրները եւ քաղաքները։ Նոյն բարեկամական սերտ յարաբերութիւնները կը մշակէին նաեւ Արեւելեան կայսրութեան հետ, եւ այսպէս Վենետկոյ համար նոր շրջան մը բացուելով խաղաղութեան եւ ամենազգի յաջողութեան՝ մանաւանդ առեւտրական տեսակէտով, որով իրենց բոլոր ճիգերը եւ ջանքերը կը թափէին վերաշինելու, զարգացնելու եւ բազմամարդ ընելու այն քաղաքները եւ կղզիները, որոնք քանդուած ու անմարդացած էին Փրանկներու արշաւանքէն։ Հերակլիա կը վերականգնէր Նոր-Բաղաք անուան տակ, եւ մանաւանդ Ռիալդոյ կ'աճէր ու կը զարգանար բընակչութեամբ եւ շէնքերով, ուր փոխադրուեցաւ ի վերջոյ պետութեան աթոռը, լճակին կեդրոնը, հեռու ցամաքէն, լայն եւ խոր ջրանցքներով շրջապատուած, որուն բոլորը պսակ մը կը յօրինէին միւս կղզեակները, որոնք միացած իրեն հետ՝ կազմեցին տոժութեան միակ, վերջնական եւ հոյակապ մայրաքաղաքը՝ շարունակելով Ռիալդոյ (civitate Rivo alti) կոչուիլ մինչեւ ԺԴ. դարը, մինչ Վենեցիա կամ Վենետիկ անունով կը հասկցուէր բոլոր պետութիւնը։

Տոժը (Անճելոյ Փարդէչիփացիոյ), խոհական եւ հեռատես, ամէն ջանք եւ հնարք ի գործ դրաւ, ո՛չ միայն ամրացնելու եւ զարգարելու նոր մայրաքաղաքը, ուր սկսան գալ բնակելու միւս կղզեակներուն բոլոր հարուստ եւ ազնուական ընտանիքները, որոնք աւելի ուշ պիտի պարծէին իրը միակ եւ բուն ներկայացուցիչները Վենետիկի ամէնէն հին ազնուապետութեան, այլ նաեւ արմատախիլ ընելու այն բոլոր տիթները եւ պատճառները կուսակցութիւններու եւ մրցակցութիւններու, որոնցմով այնքան արիւնահեղ դաւեր եւ կռիւներ գործուեր էին նախկին քաղաքներուն եւ կղզիներուն միջեւ։ Նոյն տոժն էր՝ որ հիմը դրաւ տոժական պալատին, իրը արժանաւոր եւ վայելուչ բնակարան Վենետիկի գերագոյն պետին, 814ին հիմնարկուած, որ զանազան հրդեհներով եւ կրած փոփոխութիւններով՝ բոլորովին կերպարանափոխ եղած է, եւ ներկայ դքսական

digitised by A.R.A.R.@

պալատը ոչինչ ունի հինէն, բայց այն մասը՝ որ եկեղեցիին մօտիկ եւ կից է։ Այդ ժամանակն էր՝ որ աւելի զօրացաւ եւ համբաւուեցաւ նախկին մէկ ժողովրդական զրոյցը կամ աւանդութիւնը, իբր թէ Ս. Մարկոս Աւետարանիչը Աղեքսանդրիայէն նաւով Ակուիլէա քաղաքը դալու ատեն՝ քարոզելու համար Աւետարանը, Վենետկեան ծովախորշին մէջ սոսկալի փոթորկի մը բռնուելով, նաւը զնաց ապաստանելու Ռիալդոյի կղզեակներէն միոյն մօտ, հաւանօրէն արդի Ս. Փրանկիսկոս Անապատի (S. Francesco del deserto) կոչուածը, եւ հոն հրեշտակ մը երեւնալով իրեն, ըսած ըլլայ. Խաղաղութիւն քեզ, ո՛վ Մարկոս Աւետարանիչդ իմ. ասա հանգիցեն ոսկերք քո. (Pax tibi, o Marce evangelista meus!), եւ իրեն յայտնած՝ թէ այն կղզիներուն մէջ պիտի հանդչէր իր մարմինը, եւ անոր թեւարկութեան ներքեւ պանծալի յաջողութիւն մը եւ մեծութիւն մը պիտի ունենային այն կղզիները։ Եւ իրօք այդ ժամանակները (828ին) պատահեցաւ, որ երկու վենետիկցի վաճառականներ (Պուոնոյ Մալամոքցի եւ Ռուսդիքոյ Թորչելլոցի) Աղեքսանդրիա դացած ըլլալով իրենց առեւտրական գործերուն համար, եւ տեսնելով թէ ինչպէս իսլամ կառավարութիւնը եւ բնակիչները կը քանդէին եւ կը կողոպտէին բոլոր քրիստոնեայ վանքերը եւ եկեղեցիները ու կը չորթէին անոնց սրբազան դանձերը, անօթները եւ սուրբերու նշխարները, և վախնալով որ նոյնը կրնար պատահիլ նաեւ Ս. Մարկոսի մարմնոյն՝ որ կը պահուէր իր անունով կառուցուած եկեղեցիին մէջ, յիշեալ վենետիկցի վաճառականները իրենց յատուկ խորամանկ հընարագիտութեամբ՝ կրցան ձեռք ձգել Ս. Մարկոսի մարմինը եւ ազատել իսլամ խուզարկուներէն եւ Վենետիկ բերել, յիշելով անշուշտ հին ժողովրդական զրոյցը կամ աւանդութիւնը։ Յուստինիանոս Փարդէչիփացիոյի տոժութեան ժամանակ բերուեցաւ Վենետիկ՝ Ս. Մարկոսի մարմինը 829ին, եւ ինք եղաւ որ վճռեց շքեղ տաճար մը կանգնել ի պատիւ Ս. Մարկոսի։ Սոյն դէպքը՝ քաղաքական եւ կրօնական ամենամեծ կարեւորութիւն մ'ունեցաւ Վենետիկի պատմութեան մէջ, իրեն հզօր պաշտպան ընտրելով Ս. Մարկոսը իր թեւաւոր առիւծով, անով խզելով ո՛ եւ է կապ հովանաւորութեան կամ յարգանքի, զոր ունէր տակաւին Արեւելքի կայսրութեան հանդէպ։ Այնուհետեւ, Ս. Մարկոս եղաւ իր պաշտպան եւ ազգային սուրբը, եւ անոր առիւծը՝ իր դրօշը։ Ան՝ եղաւ ուրախութեան ձայնը, ինչպէս պատերազմի ձայնը, քաջալեր եւ դրդիռ՝ հոյակապ արարքներու եւ յաղթանակներու, ինչպէս սփոփանքը՝ իր ձախողութեան ժամանակ։

Ս. Մարկոսի մարմնոյն փոխադրութիւնը Վենետիկ, Յուստինիանոս Փարդէչիփացիոյ տոժին ժամանակ, ո՛չ միայն կրօնական տեսակէտով քաղաքին մեծութեան փայլը եւ հրապոյրը աճեցուց, այլ եւ անոր քաղաքական դիրքը եւ կացութիւնը ամրացուց եւ զօրացուց։ Ան արդէն Թ դարէն՝ բոլոր նահանգին քաղաքական կեդրոնը դարձաւ. յիսուն տարի վերջը, Գրադոյ՝ որ կը մրցէր անոր հետ հոգեւորական գերադահութեամբ՝ կը խոնարհէր անոր առջեւ. Թորչելլոյ, անոր վաճառականական մրցակիցը, կը մարէր կ'անչքքանար իր կարգին։ Եւ վենետիկ անոնցմէ վեր՝ յամրօրէն կը յառաջէր դէպի իր փառապանծ ապագան։

Վենետիկ՝ իր պաշտպանին եւ իր մեծութեան եւ զօրութեան ներշնչող Սուրբին մարմինը պահելու համար, կառոյց շքեղ տաճար մը, զոր հիմնեց Յուստինիանոս Փարդէչիփացիոյ 828ին, եւ աւարտեց իր եղբայրը 831ին։ Սակայն, Պետրոս Դ Կանդիանոյ տոժին ժամանակ (976ին), ժողովուրդը ոտք ելլելով անոր բռնապետութեան դէմ, ո՛չ միայն սպաննեց զինքը վայրագօրէն, այլ կրակ տուաւ տոժական պալատին եւ տաճարին, որոնք մեծապէս վնասուեցան։ Անոր յաջորդը, Պետրոս Ա. Որսէոլոյ(1), անմիջապէս նորոգեց, զեղեցկացուց եւ ճոխացուց զանոնք, մանաւանդ Ս. Մարկոսի եկեղեցին, որուն համար ապսպրեց շինել Բիւզանդիոնի մէջ Ոսկեայ Գոգնոցը (Pala d'oro)(2), որ մայր տաճարին հրաշալիքներէն մին է, եւ ԺԱ. դարուն սկիզբն է (1005–1006ին)՝ որ աւարտեցաւ Պետրոս Բ Որսէոլոյ տոժին ձեռքով։ Սակայն այդ նախկին սուրբ Մարկոսի տաճարին յիշատակն է միայն որ կը մնայ հիմակ, որովհետեւ նորէն այրելով, վերջապէս տասնըմէկերորդ դարու կիսուն (1050ին), Դոմինիկոս Կոնդարինի տոժին ձեռքով՝ դարձեալ կը վերականգնի տաճարը, ճոխութեան եւ արուեստի ներկայ հրաշակերտը, ուր կը փայլի մարդկային գերադոյն հանճարը եւ ճաշակը, ուր կը թուին միացած ըլլալ Արեւելքն ու Արեւմուտքը, հին, միջին եւ արդի ժամանակները, ուր սիւները եւ խոյակները՝ կը յիշեցնեն մերթ հին Ելլադան, մերթ Բիւզանդիոնը, եւ մերթ արաբական զարդանկարչութիւնը (l'arabo palmizio). փաղփուն եւ գունագոյն, ոսկեայ խճանկարները՝ ցոյց կու տան յոյն նկարչութեան ան-

---

1 Պետրոս Ա. Որսէոլոյ (որ սրբացուցուած է Եկեղեցիէն եւ կը տօնուի Յունուար 14ին), իր տոժութեան օրերէն իսկ փափաք ունէր մանաձնութեան եւ վանականի պէս կ'ապրէր տոժական պալատին մէջ, երբ Վենետիկ եկաւ Ակուիտանիոյ Saint Michel de Cuxa (S. Michele di Cusano) մենաստանին վանահայրը (Բենեդիկտեան), անոր հետ խորհեցաւ գիշերային փախուստ մը 978ի Սեպտ.1ին (գիշեր ատեն՝ յիսնամեայ հասակին) դէպի վերոյիշեալ մենաստանը, ուր 19 տարի ապրեցաւ սրբութեամբ եւ ճգնութիւններով։ Իր մասին կ'աւանդուի հետեւեալ սիրուն զրոյցը. «Գիշեր մը, երթալով աղօթել վանքին դուրս գտնուած մատրան մը մէջ, ի դարձին՝ վանքին դուռը փակուած գտաւ։ Առանց այլայլելու, սեմին վրայ ծունր դրաւ աղօթելու. յանկարծ երկու հրեշտակներ երեւցան իրեն, որոնք սանդուխ մը բերած էին, զոր պատին յեցուցած, կրցաւ Որսէոլոյ վեր ելլել եւ իր խղիկը երթալ». (Ֆրանսերէն լրագիր՝ «Prieurés et Monastères du Roussillon»)։

2 Pala d'oro-ն – ըստ աւանդութեան – ապսպրած է շինել՝ Բիւզանդիոնի մէջ՝ Պետրոս Ա. Որսէոլոյ, որ բերուեցաւ Վենետիկ միայն 1105ին, Որդելաֆիոյ Ֆալիէրոյ տոժին ժամանակ։

digitised by A.R.A.R.@

կոմը եւ վենետկեան արուեստին ծագումը. ոսկէզօծ դմբէթները՝ կը պատկերացնեն մարդուս մտքին մէջ՝ մերթ վեհաշուք Ս. Սոֆիան, եւ մերթ թուրք մզկիթները (մինարէները), եւ այն ճարտարապետական արուեստին կախարդիչ երեւոյթներուն եւ տեղւոյն սրբութեան մէջ՝ կը գտնենք մեր շուրջը կենդանի պատկերը ժողովուրդի մը, որ մեծցած ու զօրացած առուտուրով եւ աշխարհակալութիւններով, աշխարհիս բոլոր երկիրներէն կը բերէր մարմարներ, պղինձ, սիւն կամ արձան, անոնցմով գեղեցկացնելու տաճարը իր Ս. Մարկոսին, ու խօսուն յուշարձան մ՚ընելու զայն իր գործօն, եռուզեռ կեանքին, իր մեծագործ ձեռնարկներուն, եւ քաղաքակրթութեան մէջ իր ունեցած վայլուն դերին:

(Շարունակելի) Հ. Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ ❀

ՓՈՔՐԻԿ ԱՄՊԸ

Անհուն երկնի անապատին մէջ կապոյտ
Կարաւանի պէս մոլորած կը շրջիս,
Ու չես կրնար դառնալ անձրեւ կամ կարկուտ
Արծաթ թելով շղթայուելու աշխարհիս:

Կ՚երթաս այսպէս ուր որ տանի քեզ քամին
Բախտի նաւակն ինչպէս՝ ծրփուն ծովէ ծով.
Հորիզոններն այնքան հեռու կը թըւին
Որ կը հիւծիս միշտ նոր երկինք փնտռելով:

Չի կրնար քեզ կապոյտն արծուի թեւեր տալ
Եւ ոչ արփին իր շողերով օրօրան.
Ո՛վ հէգ ամպիկ, պէտք չէ բախտին հաւատալ

Որ կը տանի ցընորքներով կորըստեան:
Երանի՛ թէ դուն յորդ անձրեւ ըլլայիր,
Թերեւս զօտի մը ծիրանի դառնայիր:

Գենիա, 30 - ԺԱ - 1943 Հ. Վ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

ԽՕՍՔ ԱՌ ՎԵՆԵՏԿՈՅ ԾՈՎԸ

Պիտ՝ տենչայի նետուիլ դարձեալ
Կոհակներուդ գըրոհին դէմ,
Կռուի՛լ քեզ հետ ու չընկրկի՛լ
Ահարեկող քու մոլուցքէն:

Մարմինս յանձնած քու ջուրերուն
Մոլեգնոտած պոռչտուքին՝
Ապրի՛լ իմ մէջ գեհենի պէս
Ինքզինք տանջող անհաշտ աշխարհն:

Իմ ծաղկատի կեանքէս ի վեր
Սիրած եմ քու պարարտ ջուրերդ,
Քու մրռունչներդ, որոնց թովքէն

Հոգիս հարբեալ՝ երգած է քեզ,
Ծանր ու խորունկ քու շարժումներն,
Ամպոտ եւ կոյր երկնի մը տակ:

ԼԻՏՈՅԻ ԱՓԵՐՈՒՆ

Կ՚աղմըկէ դարձեալ այսօր իր որջէն
Փոթորիկ. ժայռերն, ամպերն ու երկինքն
Մառախուղի մէջ. լռութիւն մ՚անծայր
Կը պատէ քաղաքն ափունքներն ու ծով:

Աւազն՝ հարուածեալ հովէն ու բուքէն՝
Կը փախչի խաւ խաւ. մայթերուն վրայ
Անմարդ մենութիւն. իմ շուրջ լոկ աշնան
Տերեւներուն խօլ արշաւն անպախուրց:

Սիրտն իմ մեկուսի, կ՚ըմբոշխնէ այս խոր
Կախարդանքն օրուան. ճակտիս դէմ կը զգամ
Գիշերն որ տակաւ կը հըպէ թեւն իր:

Իմ կեանքս ու իմ բախտս նըման են այս մեծ
Ծովուն տոչորման. խընդրե՛մ, մի՛ յուզէք
Ցաւի մէջ անշարժ անոնց ալիքներն:

ԱՐԱՄԱՅԻՍ ՍՐԱՊԵԱՆ

Վենետիկ, 25 - 10 - 1945

digitised by A.R.A.R.@